

AZ ÖRÖKBEFOGADÁSI FOLYAMAT EGY BUDAPESTI VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

Neményi Mária

DSc, professor emerita
nemenyi.maria@tk.mta.hu

Takács Judit

PhD, tudományos tanácsadó,
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
Szociológiai Intézet • takacs.judit@tk.mta.hu

Bevezetés

Az örökbefogadással keletkezett család olyan konstrukció, amely egyrészt rávilágít a család társadalmilag konstruált jellegére, másrészt kihívást jelent egy normatíván megfogalmazott családfogalom számára. A gyermekvédelmi törvény örökbefogadásra vonatkozó passzusa „előnyben részesíti” a házasságban élő párokat, hogy ezzel is a hagyományos nukleáris családot rekonstruálja, de nem zárja ki az örökbefogadásra egyedülállóként jelentkező nőket és férfiakat sem. Az örökbefogadási gyakorlatok által megtörhet a hazai családok jellegzetes etnikai homogenitása, illetve egyszülős vagy akár azonos nemű párok és örökbefogadott gyermekeik által alkotott családok is keletkezhetnek.

Az örökbefogadás jogintézményének modernkori történetét sokáig az a törekvés uralta, hogy az örökbefogadottak külsőleg és belsőleg minél jobban hasonlítsanak az örökbefogadóhoz, így minél kevésbé legyen feltűnő, hogy nincsenek közöttük biológiai kötelékek. Mára a világ egyre több fejlett országában nem ez a legjellemzőbb megközelítés, amit világszerte jól illusztrál az interetnikus örökbefogadás arányának növekedése. Több európai országban a nemzetközi örökbefoga-

dás aránya például már meghaladja az országban belüli örökbefogadás arányát: többek között ez a tendencia tapasztalható Belgiumban (ahol 95% a nemzetközi örökbefogadás aránya az összes örökbefogadást tekintve), Franciaországban (89%), Hollandiában (78%), Norvégiában (76%) és Svédországban (65%), illetve a dél-európai országok közül Olaszországban (68%) vagy Spanyolországban (82%). Ezzel szemben Magyarországon (ahol 87% a belföldi örökbefogadások aránya) – az Egyesült Királysághoz (94%) és az USA-hoz (85%) hasonlóan – továbbra is a hazai örökbefogadás túlsúlya jellemző (UN, 2009).

Egy 2010-es, az európai családformák és családpolitikák áttekintésével foglalkozó összefoglaló kutatási jelentés az örökbefogadással létrejött családokat az új és ritka család típusok kategóriájába sorolta: az itt idézett 2005-ös adatok alapján az ilyen típusú családok a családok háztartások 0,4%-át alkották Magyarországon és Németországban, 0,9%-át Franciaországban és 1%-át Hollandiában (Kuronen, 2010, 31.). Az örökbefogadással létrejött családok Magyarországon sem túl számosak: a hivatalos gyámhatósági adatok azt mutatják, hogy 2000-ben 949, 2010-ben 735, 2013-ban pedig 726 örökbefogadást engedélyeztek összesen Magyarországon. (URL1) Az örök-

befogadással létrejött családok jellemzőiről pedig – különösen összehasonlító társadalomtudományos kutatási eredmények hiányában – nagyon nehéz átfogó képet alkotni európai és országos szinten egyaránt.

Mindennapi tapasztalataink (a közbeszéd és egyes médiareprezentációk) alapján az lehet a benyomásunk, hogy a hazai közgondolkodás ambivalens módon ítéli meg az örökbefogadást. Egyrészt pozitív módon értékeli azt a törekvést, hogy ha biológiai vagy egyéb akadályai vannak a saját gyermek vállalásának, akkor legalább ezen a módon „helyreállhat” a normatív elvárásoknak megfelelő nukleáris család, amelyet szülők és gyermekek együttese alkot. Azt is fontos figyelembe venni, hogy a meddőségi kezelések és a mesterséges megtermékenyítési eljárások terjedése révén a termékenység medikalizálódása mindenképpen árnyalja a szülő(anya) és a gyermek közti biológiai kapcsolat fontosságát, ezáltal feltehetően az örökbefogadás megítélése is változóban van (bár az örökbefogadás megítélésére vonatkozó hazai és európai összehasonlító adatokkal sajnos nem rendelkezünk).

Társadalmilag elismert az örökbefogadás altruista gesztusként való értelmezése is, mely révén a „családtalan” gyermekek befogadó családra lelhetnek, és nem szorulnak intézményes gyermekvédelmi gondoskodásra. Másrészt viszont, a közvélekedés hajlamos előítéletes véleményt hangoztatni a – felelőtlenül gyermeket vállaló – örökbe adókról vagy éppen a meddő nőkről/párokról, akik nem képesek a társadalmilag elvárt egyik legfőbb szerepüknek, a szülőségnek eleget tenni.

Az is jól érzékelhető, hogy az örökbefogadás mint egy előítéletektől és sztereotípiáktól terhelt folyamat, több szempontból is felveti a stigmatizáció lehetőségét. Az örökbefogadottak életük során a jogi, intézményi és külön-

böző társadalmi gyakorlatokban megtapasztalhatják, hogy megkülönböztetik, másként kezelik őket, mint a „saját szüleik” biológiai gyermekeként felnőtt társaikat. Az örökbefogadó szülők körében pedig gyakori tapasztalat, hogy miután a társadalmi elvárások a biológiai gyermekvállalást preferálják, megkérdőjeleződhet szülői kompetenciájuk, illetve szülői szerepük hitelessége. A közvélemény hajlamos a nem vérségi kapcsolaton alapuló, hanem társadalmilag konstruált családformákat kórosnak vagy deviánsnak tekinteni, és szembeállítani a „valódi” – legtöbbször heteroszexuális párok és biológiai gyermekeik által alkotott – családdal (Wegar, 2000). Ugyanakkor nyilvánvalóan pozitívan értékeli az örökbefogadással keletkezett családot mindazok, akik a hagyományos családot a szülőség patriarchális felfogását tükröző formációként a szexizmus és a rasszizmus melegágyának tekintik. A „faji határok” átlépése az interetnikus örökbefogadási gyakorlatok révén sokak szerint elfogadott, sőt a társadalomban fellelhető rasszizmus leküzdésének módjaként is értékelhető gesztus, ugyanakkor olyan hangok is hallhatók – elsősorban az etnikai kisebbséget képviselő szakemberek és/vagy politikusok körében –, melyek a többségi társadalmat képviselő fehér szülők által nevelt, tőlük eltérő etnikai háttérrel rendelkező gyermekek identitásfejlődésének esetleges zavarait valószínűsítik (Jennings, 2006).

A magyarországi örökbefogadási rendszert szociológiai szempontból vizsgáló kutatásunk úttörő jellegű, mivel korábban e témakört ilyen megközelítésben még nem vizsgálták. A kutatás során, melynek főbb eredményeit e tanulmány röviden összefoglalja, a magyarországi – nem rokoni, nem házastársi és nem korábbi nevelőszülők általi – belföldi örökbefogadások rendszerét jártuk

körül: elsősorban azt elemeztük, hogy hogyan viszonyulnak az örökbeadást lebonyolító állami és civil szervezetek képviselői az örökbe fogadásra jelentkező, különféle háttérű szülőkhez, illetve az örökbe fogadó egyének és családok hogyan viszonyulnak azokhoz az örökbe fogadható gyermekekhez, akiket számukra felkínálnak.

Budapesti örökbefogadási kérelmek vizsgálata

Empirikus kutatásunk adatfelvételét 2012 első negyedéve és 2014 második negyedéve között vegyes módszerekkel – elsősorban dokumentumelemzés és kvalitatív interjúzás alapján – végeztük Budapesten. Egyrészt első lépésként feldolgoztuk a Fővárosi Gyermekvédelmi Szakszolgálatnál (TEGYESZ) a 2011-es év folyamán örökbe fogadásra jelentkező, ott alkalmassági határozatot szerzett személyek anonimizált adatait; 2014 júniusában ugyanezen személyek dossziéinak újbóli megvizsgálásával statisztikai elemzést készítettünk az eljárás eredményességéről és jellemzőiről. Másrészt félig strukturált kvalitatív interjúkat készítettünk a magyarországi örökbe fogadás rendszerében dolgozó, ennek működését jól ismerő szakemberekkel mind az állami, mind a civil szférából, valamint örökbe fogadásra

váró, illetve már örökbe fogadott gyermeket nevelő anyákkal, apákkal és potenciális örökbe fogadó szülőjelöltekkel. Kutatásunk limitált erőforrásai – és egy örökbe adókból álló minta összeállításának korlátai – miatt azonban örökbe adó szülőket közvetlenül nem szólaltattunk meg.

A rendelkezésre álló hivatalos statisztikai adatok szerint 2011-ben az örökbe fogadható gyermekek 6,7%-a három év alatti, 69,3%-a pedig tíz éven felüli volt, 36,6%-ukat pedig fogyatékossgal élőként tartották nyilván (KSH, 2012).¹ A gyermekek örökbe fogadási esélyei nagyban függenek attól, hogy három éves korukig találnak-e számukra megfelelő örökbe fogadó családot. Az örökbe fogadható kiskorúak egy része nem a szakellátásból kerül örökbe fogadó szülőkhöz, hanem egyenesen a kórházból hazavihetik a magára hagyott újszülöttet, de előfordul az is, hogy az egyik vér szerinti szülő új házastársa fogadja örökbe a gyermeket. Az örökbe fogadások másik jelentős hányadánál a szülő hozzájárulási nyilatkozata alapján történik meg a jogi eljárás. Magyarországon jelenleg hét civil szervezet rendelkezik hivatalos jogosítvánnyal nyílt örökbe fogadást elősegítő szolgáltatások nyújtására.² Ezek az országos hatáskörű szerveze-

(ezáltal felnevelésük költségesebb és megfelelő oktatási és egészségügyi intézmények hiánya miatt nem minden esetben megoldható), sokan nem vállalkoznak ilyen gyermekek örökbe fogadására, inkább tovább várnak a nekik megfelelő kisgyermekre. – Minden ötödik örökbe fogadott gyermek külföldi állampolgárokhoz (legnagyobb arányban Olaszországba) kerül: 2011-ben 188 esetben engedélyeztek örökbe fogadást külföldi állampolgárok számára (KSH 2013).

² Ezek az Alfa Magzat-, Csecsemő-, Gyermek- és Családvédelmi Szövetség, a Bölcső Alapítvány, az Együtt az Életért Közhasznú Egyesület, a Fészek az Örökbe fogadókért és Örökbe fogadottakért Alapítvány, a Gólyahír Egyesület, a Várva Várt Alapítvány és a Baptista Szeretetszolgálat Alapítvány.

tek nyilvántartják a náluk jelentkező, alkalmasnak nyilvánított örökbe fogadásra váró szülőket, valamint az örökbe adási szándékkal náluk jelentkező vér szerinti szülők gyermekeit. Így a gyermekek a szervezetek közreműködésével, a vér szerinti és az örökbe fogadó szülők közös kérelmére, a gyámhivatal döntése alapján jellemzően újszülött korban alkalmas örökbe fogadó családokhoz kerülhetnek. Nyílt örökbe fogadással csak Magyarországon élő magyar állampolgárok fogadhatnak örökbe. (URL₂)

Kvantitatív kutatásunk a 2011-es év folyamán a fővárosi TEGYESZ-nél az örökbe fogadásra jelentkezők kérelmének elemzését végezte el, majd utánkötéssel megvizsgálta, mi történt a kérelem beadását követő 2–3 évben. Munkánkat a budapesti TEGYESZ munkatársai tették lehetővé azzal, hogy a kutatás kezdő és záró szakaszában az általunk készített adatlapokra átvezették a kérelmi dossziék számunkra releváns, anonimizált információit.

Összesen 249 személy adatainak feldolgozása alapján a következő kép rajzolódott ki előttünk. Az örökbe fogadásra jelentkezők döntő többsége budapesti házaspár volt, egyedülállóként csupán harmincnegyzár nő és egy férfi jelentkezett. A kérelmezők túlnyomó többsége harmincas-negyvenes éveiben járó, gyermektelen, egészséges magyar állampolgár volt (mindössze négy nő és nyolc férfi számolt be külföldi állampolgárságáról). A jelentkezők etnikai háttéréről csak három esetben áll rendelkezésre adat: két nő és egy férfi roma származásának vallotta magát. A legtöbb kérelmező (86%) egy gyermeket kívánt örökbe fogadni és főként a három év alatti egészséges gyermekeket preferálták. Csúpan a kérelmezők 15%-a vállalt volna háromévesnél idősebb, de hatévesnél fiatalabb gyermeket, hatévesnél

idősebbet pedig mindössze 2%. A kérelmek 34%-ában szerepelt annak a lehetősége, hogy gyógyítható betegséggel is örökbe fogadnának gyermeket, a jelentkezők 1%-a pedig tartósan beteg, illetve fogyatékos gyermeket is vállalt volna. A kérelmek 77%-ában nem szerepelt kifejezett nemi preferencia (míg 5% inkább fiú-, 18% inkább lánygyermeket szeretett volna). Mivel az etnikai háttérre vonatkozó adatok nem gyűjthetőek és nem is rögzíthetőek (egyedüli kivétel ez alól, ha a gyermek vér szerinti szülője ezt kifejezetten kérelmezi), ezért csak az „egyéb kívánság” kategóriában jelenhetett meg a gyermek etnikai háttérére vonatkozó igény. Ez alapján a kérelmezők 66%-a kizárta roma gyermek örökbe fogadásának lehetőségét, 19%-uk viszont kifejezetten hangsúlyozta, hogy roma gyermeket is elfogadna.

2014. májusban került sor az örökbe fogadási szándékkal jelentkezők dokumentációjának utánkötéses vizsgálatára. A jelentkező házaspárok vagy egyedülálló személyek 82%-a ebben az időpontban már rendelkezett alkalmassági határozattal, az eredeti jelentkezők 18%-a pedig elállt örökbe fogadási szándékától – ami lényegében azt jelenti, hogy az összes jelentkezőt örökbe fogadásra alkalmasnak találták. (A visszalépés oka nyolc esetben saját gyermek születése volt, huszonhatan már nem vettek részt az örökbe fogadási eljáráshoz szükséges vizsgálaton, ketten pedig nem jelentkeztek a felkészítő tanfolyamra: egy esetben párkapcsolati problémára hivatkoztak, egy esetben pedig a tanácsadás hatására álltak el az örökbe fogadási szándékuktól.)

A gyámhivatal az alkalmassági határozatot átlagosan öt és fél hónap alatt hozta meg. Az alkalmassági határozattal rendelkezők kétharmada számára a vizsgált időpontban még nem ajánlottak fel örökbe fogadható gyer-

meket, egyharmadukat viszont már megke-resték azzal, hogy találtak számukra gyerme- ket. A felajánlott gyermekek azonban nem minden esetben találtak elfogadásra: hat esetben a gyermek egészségi állapota, négy esetben a gyermek roma származása volt a visszautasítás oka (míg négy további gyermek esetében a fogadókézség hiányára nem kap- tunk magyarázatot).

Utánkövetéses vizsgálatunk 2014. májusi időpontjában a 2011-es év folyamán örökbefo- gadásra alkalmasnak talált jelentkezők 41%-a (101 örökbefogadó-jelölt) még csupán vára- kozott örökbe fogadható gyermek felajánlá- sára (az alkalmassági határozat meghozatala óta ezekben az esetekben átlagosan 29 hónap telt el), majdnem negyedük esetében (58 örök- befogadó szülőnél) viszont már megvalósult az örökbefogadás. Ezekben az esetekben az alkalmassági határozat meghozatalától az örökbefogadásig átlagosan 14 hónap telt el.³ Összesen 71 esetben ajánlottak fel gyermeket (két esetben felajánlás nélkül valósult meg az örökbefogadás: ezekben az esetekben a feleség örökbe fogadta a férj – házasságon kívül, más anyától született – gyermekét). E 71 esetből egynél a „barátkozás” zajlott: vagyis már el- indult, de még nem zárult le az örökbefoga- dási folyamat. Nyolcan elutasították a felaján- lott gyermeket, és úgy döntöttek, hogy inkább tovább várakoznak: három elutasítás indoka- ként a gyermek roma származása, két esetben egészségi állapota szerepelt; négy gyermek (köztük három roma kislány) esetében pedig visszaléptek az örökbefogadó-jelöltek.

³ Hasonló eredményekre jutott Mártonffy Zsuzsa, aki az *Örökbe.hu – Mindent az örökbefogadásról* című blogon 134 – 2009 utáni – örökbefogadás adatait vizsgálva azt állapította meg, hogy az alkalmassági határozat és az örökbefogadás közötti átlagos várako- zási idő tizenhat hónap volt. (URL³)

Végül 58-an fogadták el a nekik felkínált gyermeket (egy esetben testvérpárt):⁴ a legtöb- ben (54-en) az első, hárman a második, egy- egy jelentkező pedig a számára harmadikként, ill. negyedikként felajánlott gyermek örökbe- fogadására vállalkozott. Az örökbefogadást közvetítő intézmény az esetek közel felében – 29 esetben – valamely civil szervezet volt, 15-en nem a budapesti, hanem az országos TEGYESZ-listáról kerültek a felajánlott gyer- mekek körébe, a budapesti TEGYESZ 9 esetben tudott gyermeket közvetíteni az örök- befogadásra váró szülők felé, hárman pedig egyéb módon, nyílt örökbefogadással kerül- tek a kérelmezőkhöz.

A vizsgált időszakban örökbefogadott 59 gyermek közül 39 – néhány hónapos – csecse- mő volt az örökbefogadás idején, ketten voltak egyévesek, 13-an két és három év kö- zöttiek, öten pedig 4 és 6 év közöttiek. A csecsemők legnagyobb arányban (44%) a 41–46 éves anyákhoz kerültek, hasonló arány- ban (38%) pedig a 35–40 éves korosztályhoz. A legidősebb (47–56 éves) korosztályhoz a csecsemők csupán 10%-a, a legfiatalabbakhoz (34 éves vagy fiatalabb) pedig 8%-uk került.

A gyermekek között 52-en teljesen egész- ségesek voltak, hatan korrigálható betegséggel rendelkeztek, csupán egyiküknél szerepelt a beteg minősítés. Nemi hovatartozásuk szem- pontjából az arányok kiegyenlítették voltak: 29 fiú- és 30 lánygyermek örökbefogadására került sor. Etnikai hátterük alapján azt ta- pasztaltuk, hogy míg 16 esetben (27%) az örökbefogadott gyermek roma volt, 3%-uk deklaráltnan nem roma származású, a fennma- radó 70%-uk etnikai hovatartozásáról nem állt rendelkezésre adat.

⁴ A hivatalos gyámhatósági adatok szerint 2011-ben összesen 808 örökbefogadást engedélyeztek Magyar- országon (KSH, 2013)

Családi állapot szerint vizsgálva az örök- befogadásra alkalmas szülőket, kis mértékben érezhetővé vált, hogy az eljárás során a házassá- párok előnyben részesültek az egyedülállók- hoz képest. A megvalósult örökbefogadások esetében a szülők 90%-a házasságban élő, 10%-uk egyedülálló volt. Utóbbiak alacsony aránya és kis száma miatt nem állítható biz- tosan, de tendenciaszerűnek tűnt, hogy az általuk örökbefogadott gyermekek jellemző- en lányok, és hatból két esetben kiderült az örökbefogadott gyermek roma származása.

Bár az összes, a fővárosi TEGYESZ-hez egy év alatt örökbefogadási kérelemmel for- duló jelentkező adatát elemeztük, az alacsony elemszám, különösen az örökbefogadásig eljutott ötvennyolc szülő jellemzőinek részle- tesebb elemzése statisztikai módszerekkel nem volt lehetséges. Ha kirajzolódott is né- hány tendenciaszerű összefüggés (például az országos listáról örökbe adott gyermekek között az idősebb, roma, esetleg fogyatékkal élő vagy egészségkárosodott gyermekek gya- koribb előfordulása), ezeknek az adatoknak az összevetése a jelentkező családi státusával, vagyoni helyzetével, életkorával, illetve a je- lentkezéskor meghatározott preferenciáival már csak egyéni szinten lehetett volna értel- mezhető. Ehhez azonban olyan további, fi- nomabb információk hiányoznak, amelyek vizsgálatára alkalmasabbnak találtuk az örök- befogadási eljárás kvalitatív megközelítését.

Kvalitatív kutatási fázisunk első szakaszá- ban azokat a kulcsszereplőket kerestük fel, akik az örökbefogadás folyamatában szerepet

⁵ Összesen tizenegy szakértői interjú készült 2012 és 2013 folyamán: a fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szak- szolgálat vezetőjével, egy hivatásos gyámmal és az örökbe fogadó szülőket felkészítő tanfolyam egyik pszichológusával, két budapesti kerület gyámhivata- lának vezetőjével és örökbefogadással foglalkozó

játszó szervezetek vezetői, fontos tisztségvisle- lői, szakértői voltak.⁵ Az interjúalanyok egy- behangzó véleménye szerint a hazai szabályo- zás hosszú fejlődésen ment keresztül, és mára többé-kevésbé elfogadhatóan működik. Mindegyikük kiállt amellett, hogy az örök- befogadás célját elsősorban a gyermek min- denek felett álló érdeke szempontjából kell mérlegelni, nem pedig a gyermekre váró szülők igényeinek kielégítését kell szolgál- ni. Némi leegyszerűsítéssel élve az mondható, hogy a TEGYESZ, valamint a gyámhivatalok nézőpontjából a folyamat lényege, hogy a családban valamilyen nyomós okból nem nevelhető gyermek számára keressenek meg- felelő örökbe fogadó szülőt, és ha ez nem lehetséges, akkor nevelőszülői, illetve gyer- mekothoni ellátást biztosítsanak nekik. Ezzel szemben a civil szervezetek inkább arra töre- kedtek, hogy az örökbefogadás minél gyor- sabbban megtörténjen, elsősorban a gyermek érdekében, kiállva amellett, hogy a korai kötődés kialakítása az örökbefogadó szülők- kel adott esetben fontosabb szempont annál, mint a vér szerinti szülők jogainak túlzott figyelembe vétele. Ez a különbség nagyrészt a vállalt feladat különbségéből is adódott: a gyermekvédelmi szakszolgálatok tevékenysé- gének csak egyik, bár igen fontos része az örökbefogadás megszervezése a nevelőszülői és intézményi elhelyezés mellett, és az örök- befogadás titkos formájában működnek közre, míg a civil szervezetek a nyílt örökbe- fogadást szervezik, annak a lehetőségeit te- remtik meg. Akár titkos, akár nyílt örökbe-

munkatársával, valamint a civil oldalon a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület és olyan meghatározó civil szervezetek – mint a Fészek, a Gólyahír, a Mó- zeskosár Egyesület és a Bölcső Alapítvány – képvisel- lőivel, akik országos szinten közvetítenek örökbe- fogadásra váró szülők és örökbeadó anyák között.

fogadásról van szó, az örökbefogadhatóság és az örökbefogadásra való alkalmasság megállapítása hatósági feladat, amelyet különböző törvények szabályoznak. A szülői alkalmasságot a TEGYESZ-ben állapítják meg, de a gyermek elhelyezéséről szóló döntést a gyámhivatal hozza meg.

Az örökbefogadás törvényi szabályozását általánosságban egyik megszólalónk se kritizálta, bár egyikük *emberpiachoz* hasonlította az eljárás mechanizmusát. A hatósági képviselők között többen utaltak arra a feltételezésükre, hogy a civil szervezetek anyagi hasznót húznak abból, ha nyílt örökbefogadásra közvetítenek gyermekeket. Strukturális igazságtalanságnak tartották többen is a kétféle populáció: az örökbe adható gyermekek és az örökbefogadásra vállalkozó szülők társadalmi helyzetének különbözőségét – de ezt olyan jelenségként értelmezték, amelynek megváltoztatásában nem kompetensek, sőt, nem is tartották a változást ezen a téren elképzelhetőnek. A törvényi szabályozásnak azok a kritériumai, melyek szerint a házaspárok előnyben részesülnek az örökbefogadás terén, a megszólalók többségének „természetes egyetértésével” találkozott – bár egyik interjúalanyunk azt hangsúlyozta, hogy ők csak az örökbefogadási rendszerben várható előny miatt házasodtak össze partnerével, ami magánéletük „kényszerrendezéseként” is értelmezhető. A házások előnyben részesítésével való egyetértés többek között azzal függött össze, hogy az előzőleg hányattartott sorsú gyermek érdekében fogalmazódott meg a stabil családi körülmények közé kerülés, melynek zálogát a házasságban látták. Ennek ellenére többségük nem zárta ki azt, hogy alkalomadtán házasság nélkül együtt élő vagy akár (a törvény bizonyos fokú kijátszásával, azaz a partner hivatalos szintű elitkolásával, egyedül élőként

történő jelentkezéssel) azonos nemű párokhoz kerüljön örökbefogadható gyermek.

A törvényi szabályozásra visszavezethető anomáliák között többen említették az örökbefogadásra váró gyermekkel szembeni hatósági diszkrimináció lehetőségét. A civil szervezetek – miután többnyire éppen azért jöttek létre, hogy felgyorsítsák a gyermekre várók és az örökbe adható gyermekek egymásra találását – hibának tartották, hogy nincs szabályozva az eljárás időtartama.

Az örökbefogadásra váró gyermekekkel kapcsolatos megkülönböztetés legtöbbször és legnagyobb konszenzussal említett típusa a roma gyermekekre vonatkozott. Miközben a törvény nem teszi lehetővé, hogy a gyermek etnikai származását a gyermekvédelemben nyilvántartsák, az örökbefogadásra jelentkezők a kívánt gyermek jellemzői között az életkori, nemi, egészségi állapotra vonatkozó kérdéseken kívül lehetővé tesz „egyéb” kritérium megjelölését is, ami – részben az ebben a procedúrában részt vevő szakember sugallatára – az etnikai hovatartozásra vonatkozhat. Szinte teljes egyetértés mutatkozott megszólalóink között azzal kapcsolatban, hogy annak az örökbefogadásra váró szülőnek, aki idegenkedik a romáktól, osztja a velük kapcsolatos sztereotípiákat és előítéleteket (ezekre olykor maga a hatóság hívja fel a figyelmüket), nem is célszerű roma gyermeket felajánlani.

Interjúink másik csoportja olyan szülők körében készült,⁶ akik a közelmúltban vettek

⁶ Húsz egyéni interjú készült 2013 és 2014 folyamán: az interjúalanyok közül tizennégyen házások voltak, de egyikük házastársától külön élt új partnerével; a hivatalosan egyedülállóként szereplők közül pedig ketten azonos nemű – női, illetve férfi – partnerükkel éltek. Mivel a budapesti TEGYESZ-től nyert adataink anonimizálva kerültek hozzánk, interjúalanyaink kiválasztása nem rajtuk keresztül történt.

részt örökbefogadási eljárásban. Kiválasztásukkor a sokféleségre törekedtünk, mivel feltevézésünk szerint az örökbefogadás hazai gyakorlata mögött munkáló normatív családfelfogás különösen érzékenyen érinti mindazokat, akik nem felelnek meg a családdal és a szülői szerepekkel kapcsolatos uralkodó társadalmi elvárásoknak.⁷ Kutatásunk e szakaszában az örökbefogadók szemszögéből vizsgáltuk az örökbefogadás megvalósulásához vezető utat, de óhatatlanul képet kaptunk az örökbe adókról, illetve azokról a gyermekekről is, akik a titkos vagy nyílt eljárást követően interjúalanyainkhoz kerültek.

Az örökbefogadások többsége az állami rendszerben történt, az illetékes TEGYESZ eljárási rendje szerint; néhány esetben civil szervezet közvetített az örökbefogadásra váró és az örökbe adó család között. Az állami eljárás dominanciája részben annak köszönhető, hogy a civil szervezetek általában kizárják az egyedülálló fogadását, illetve kizárólag krízishelyzetben lévő anyák újszülött gyermekeinek közvetítésével foglalkoznak, így a 40 éven felüli és/vagy nem házasságban élők számára az állami eljárás és az idősebb, a gyermekvédelemben (nevelőszülőkhöz vagy csecsemőotthonba) került gyermekek fogadása az egyedül járható út. Interjúalanyaink közül hárman (még) nem jutottak el az örökbefogadásig. Egyikük saját gyermeke megszületése után letett erről, a másik kettő közül az egyik immár három éve, a másik pedig még csak néhány hónapja várakozik. Azok, akiknek sikerült az örökbefogadás, különböző hosszúságú várakozási időről számoltak be. Az eljárást a beszámolók szerint

⁷ E témakörrel kapcsolatban – különös tekintettel az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos magyarországi attitűdökre – lásd Takács Judit és Szalma Ivett tanulmányát (2013).

minden esetben gyorsította, ha nem zárták ki az idősebb, „korrigálható egészségi állapotú” és főként a roma gyermekek elfogadását. Talán nem véletlen, hogy az örökbefogadott gyermekek közül csupán ketten voltak nem roma származásúak: közülük az egyik azonban drogos anya gyermeke, a másik pedig egy halmozottan hátrányos helyzetű fiatal anya harmadik gyermeke. Az örökbefogadott gyermekek között előfordult koraszülött, hallássérült, hiperaktív, SNI-vel⁸ diagnosztizált gyermek, ezek a hátrányok azonban csak részben veleszületett eredetűek, részben éppen a deprivált családokból kiemelt gyermekeknek a gyermekvédelmi szakellátásban töltött időszakában keletkezettek.

Az örökbefogadásra vállalkozó, heteroszexuális párkapcsolatban, házasságban élők jellemzően hosszú időn keresztül próbálkoztak saját gyermek vállalásával, és ennek érdekében különféle meddősegi kezeléseken mentek keresztül. Az orvosi kezelések hiábavalósága, a hosszúra nyúló és megpróbáltatásokkal járó folyamat kudarcra után született meg az örökbefogadással kapcsolatos döntésük, többnyire olyan életkorban, amikor a nyílt örökbefogadás lehetőségéből már kizáródtak, hiszen negyven éven felüli, gyermektelen nők jelentkezését a civil szervezetek nem fogadják. A kudarcra záruló orvosi előtörténet különösen érzékennyé tette őket az örökbefogadási eljárás kisebb-nagyobb anomáliáira, a hatósági folyamatban részt vevő intézmények és személyek velük kapcsolatos bánásmódjára. A sérelmek között gyakran említették az ügyintézés lassúságát, bürokratikus voltát, alkalmanként érzéketlenségét az örökbefogadásra várók és az örökbefogadható gyermekek helyzetét nehezítő akadályokkal kapcsolatban.

⁸ SNI = sajátos nevelési igény

Néhányan korrupciós lehetőségként utalnak az állami és a civil rendszer – tehát lényegében a titkos és a nyílt örökbefogadás – összehasonlításakor arra, amikor a kórházi orvos vagy védőnő közvetlenül köti össze az örökbeadó anyát és az örökbefogadásra váró személyt vagy párt. Többen pedig az örökbe-fogadó-jelöltek munkaerő-piaci kiszolgáltatottságára hívták föl a figyelmet: őket bármikor értesíthetik arról, hogy sorra kerültek, és ekkor azonnal meg kell jelenniük az illetékes örökbefogadást előkészítő team előtt akár az ország másik végében is – ám őket, szemben például a várandós nőkkel, munkaviszonyuk biztonságát illetően nem védi a törvény.

Interjúalanyaink közül többen is reflektáltak arra a közismert tényre, hogy roma gyermekek jóval nagyobb arányban kerülnek a gyermekvédelmi szakellátásba, és rekednek meg a gyermekotthonokban, vagy kerülnek nevelőszülői elhelyezésre, mint nem roma társaik (Neményi – Messing, 2007).⁹ Ezt csak részben indokolja a romák súlyosan hátrányos szociális helyzete, illetve a gettosodott térségekben élő roma családok életviszonyainak alkalmatlansága arra, hogy a gyermekeik egészséges felneveléséhez szükséges körülményeket biztosítsák. Szerepet játszik ebben az a súlyosan előítéletes társadalmi hozzáállás is, amely éppen az örökbefogadás kapcsán kerül éles megvilágításba: az örökbefogadási eljárás része ugyanis, hogy a leendő szülők meghatározhatják, milyen gyermeket szeretnének vállalni, és a feltételek között – némileg álcázva – megjelenik a gyermek etnikai származására vonatkozó kérdés is. A kívánt gyermek

etnikai hátterére vonatkozó külön kérdés nem szerepel az adatlapon, de az egyéb megjegyzések között gyakran föltűnnek az etnikai háttérrel kapcsolatos konkrét preferenciák. Az általunk megkérdezett szakemberek közül többen elmondták, hogy hasznosnak tartják, ha a határozott etnikai preferenciák viszonylag korán ismertté válnak, mert így elkerülhetővé válhat a felesleges kizárásoknak legalább egy része. A TEGYESZ munkatársai arra is föl hívták a figyelmünket, hogy nemcsak a roma etnikai háttér elutasításával lehet találkozni e megjegyzések között, hanem esetenként a roma gyermekek kifejezett preferálásával is. Ám miután az örökbefogadásra várók többsége nem kíván roma gyermeket örökbe fogadni, a rendszerbe bekerült roma gyermekek csak nehezen – illetve néhány év elteltével már szinte egyáltalán nem – jutnak örökbefogadó szülőkhöz.

Összegzés

A 2011-es év folyamán a fővárosi TEGYESZ-nél örökbefogadásra jelentkezők dokumentációját anonim módon feldolgozva megtudtuk, hogy az alkalmassági határozat meghozatalának nem volt akadálya, ha nem házaspár, hanem egyedülálló nő (illetve egyetlen esetben férfi) kívánt gyermeket örökbe fogadni. A 2014. májusig 59 esetben megvalósult örökbefogadások esetében az alkalmassági határozat meghozatalától az örökbefogadás hivatalos bejegyzéséig átlagosan 14 hónap telt el. Statisztikailag jelentéktelen különbséget tapasztaltunk aszerint, hogy a kérelmezők családi állapota befolyásolta-e az örökbe fogadható gyermek felajánlását és a tényleges örökbefogadást. Az örökbe fogadható gyermek életkora és etnikai hovatartozása, kisebb mértékben pedig a gyermek egészségi állapota viszont hatással volt arra, hogy a felajánlott

gyermeket elfogadták-e, vagy inkább tovább váraкоztak, és némi aránytalanság mutatkozott abban is, hogy a nem házaspárként jelentkezők hajlamosabbak voltak a többség által kevésbé preferált gyermekeket elfogadni.

Kutatási tapasztalataink alapján elmondható, hogy a hazai közgondolkodásban uralkodó normatív családfogalom minden bizonnyal hatással van az örökbefogadás törvényi szabályozására, az örökbefogadó szülők alkalmasságának megítélésére és az eljárásban részt vevő állami és civil aktorok „jó szülőség-ről” alkotott percepciójára. A heteroszexuális párkapcsolaton alapuló házasságban élők és gyermekeik által alkotott család a maga hagyományos szerepfelfogáson alapuló anyai és apai viselkedésmintájával és elvárásrendszerével mind a mai napig uralja a család szociális reprezentációját: azt a képet, amelyet, ha bizonyos okok miatt beteljesíteni nem is mindenki kíván vagy képes rá, legalább annak rekonstrukciója, helyettesítése válik értékké a társadalmi többség szemében. Az örökbefogadás egy lehetséges eszköz a sajátgyermekvállalás meddőséggel vagy egyéb okkal kapcsolatos akadályainak leküzdésére, és ezért megítélése – ha ambivalens módon is – többnyire pozitív. Ezáltal az örökbefogadás egyszerre mutat példát a szülőiség biológiai mi voltára és ugyanakkor társadalmilag konstruált jellegére is.

Fontosnak tartjuk még megjegyezni, hogy végső soron a foucault-i biopolitika némely jellegzetességeit véltük felfedezni kutatásunk során. Az örökbefogadás folyamatában részt vevő felnőtt partnerek (akik közül az örökbeadók vagy vér szerinti szülők legtöbbször hiányoznak), az örökbe fogadni kívánó szülőjelöltek és az örökbefogadási eljárásban köz-

reműködő – mégoly tisztességes – hivatalnokok lehetséges tevékenysége és attitűdjei, s az azokból kirajzolódó mintázat, tehát a szabályoknak megfelelően lejátszható játsszám, úgy tűnik, eleve lehetetlenné teszik a sérülésmentes, emancipatorikus együttműködést, mely során ki-ki jól jár: beleértve a gyermekeket is. Az örökbefogadás „biológiai tökéletlenséget” korrigáló normáját magukra nézve kötelezőnek tartó, azt esetenként minden további nélkül elfogadó, máskor elfogadni kényszerülő szülőjelöltek a legkülönbözőbb kiszolgáltatottságoknak kiteve vesznek részt az életük további részét minden bizonnyal mélyen megváltoztató játsszámában. Akár meddőség vagy bármiféle más (egészségi, párkapcsolati vagy egyéb) akadály áll az örökbefogadási döntés hátterében, akár azonos nemű párok kénytelenek külső segítséghez fordulni, hogy a társadalom által elvárt és a folyamatban részt vevők által minden bizonnyal mélyen interiorizált szülőiségi normának eleget tegyenek, ez az elhatározás a legmélyebb dimenziókban befolyásolja önképüket. Így mindaddig, míg a „teljes emberi élet” szinonimája a társadalmi és egyéni reprodukciót biztosító „intakt biocsalád”, ez a minden apró mozzanatában a (bio)politikai hatalomtól átjárt játsszma olyan csapdahelyzeteket teremthet, melyekből szinte lehetetlen kiszabadulni.

A tanulmány létrejöttét (részletesebb változata az *Esély* (2015) 27/2. számában jelent meg) a *Halmozott diszkrimináció: egyéni és intézményi percepciók, hatások és cselekvések* c. (101468) kutatás keretében az OTKA támogatta.

Kulcsszavak: *örökbefogadás, család, Budapest, dokumentumelemzés, interjúzás*

⁹ Ezzel a témakörrel is foglalkozik az Európai Roma Jogok Központja 2007-es, *Fenntartott érdektelenség. Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben* című jelentése. (URL4)

IRODALOM

- Jennings, Patricia K. (2006): The Trouble with the Multiethnic Placement Act: An Empirical Look at Transracial Adoption. *Sociological Perspectives*. 49, 4, 559–581. DOI: 10.1525/sop.2006.49.4.559
- KSH – Központi Statisztikai Hivatal (2012): Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig. KSH, Budapest • <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf>
- KSH – Központi Statisztikai Hivatal (2013): *Magyar Statisztikai évkönyv, 2012*. KSH, Budapest. • http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/evkonyv_2012.pdf
- Kuronen, Marjo (2010): *Research on Families and Family Policies in Europe. Final Report of the Family Platform Project*. DOI: 10.17877/DE290R-8849 <http://www.mmmeurope.org/ficdoc/FAMILYPLATFORM-Final-Report-04-2011.pdf>
- Neményi Mária – Messing Vera (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*. 6, 1, 2–19. • <http://docplayer.hu/3372427-Nemenyi-maria-messing-vera-gyermekvedelem-es-eselyegyenloseg.html>
- Takács Judit – Szalma Ivett (2013): Az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon. *SOCIO.HU*. 3, 7, 1–33. DOI: 10.18030/socio.hu.2013.1.1 • http://www.socio.hu/7pdf/itakacs_szalma.pdf
- UN [United Nations] (2009): *Child Adoption: Trends and Policies*. United Nations, Economic and Social Affairs, New York. • http://www.un.org/esa/population/publications/adoption2010/child_adoption.pdf
- Wegar, Katarina (2000) Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice. *Family Relations*. 49, 4, 363–370. DOI: 10.1111/j.1741-3729.2000.00363.x
URL1: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg004.html
URL2: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/gyik/tajekoztato-az-orokbefogadas-felteteleiről>
URL3: <http://orokbe.hu/2014/11/03/mennyit-kell-varni-a-gyerekre-itt-a-valasz>
URL4: <http://www.errc.org/cms/upload/media/02/90/mo0000290.pdf>

HOGYAN BEFOLYÁSOLJÁK A CSALÁDI KAPCSOLATOK A BÖRTÖNBŐL SZABADULTAK TÁRSADALMI REINTEGRÁCIÓJÁT?

Bíró Emese Albert Fruzsina

PhD, PhD, dr. habil,

Károli Gáspár Református Egyetem, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézet
biroemese@yahoo.com albert.fruzsina@gmail.com

Szubjektív reszocializációs esélyek című, OTKA 101325 számú, 2012 és 2015 között zajló kutatásunk¹ a magyarországi büntetés-végrehajtás (BV) intézményeiben fogvatartottak reintegrációjának lehetőségeit kívánta megismerni, abból a szempontból, ahogy maguk a résztvevők látják. A kutatás célja annak feltárása volt, hogy egy viszonylag homogén csoport, az első alkalommal végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt, harmincöt éven aluli, rövid (maximum három évig terjedő) büntetési tételű férfiaknak saját véleményük alapján milyen esélyei és lehetőségei vannak a társadalomba való visszatérésre, milyen segítő és hátráltató tényezőket észlelnek. A vizsgálati személyek kiválasztásának alapjául az szolgált, hogy egy, a reintegráció szempontjából kevésbé problematikus csoportot (nem visszaesők, nem hosszú ítéletesek) próbáltunk választani,

akik ugyanakkor szabadulás után szintén viselni fogják a börtönviseltség negatív megkülönböztető jegyét, és akiknek életében szintén számos dimenzióban egyfajta törés a letöltendő börtönbüntetés.

Kutatásunk a visszailleszkedés nagyon komplex témaköréből egy kis szeletet céltott meg, és a fogvatartottak előtörténetének, lehetőségeinek, motivációinak, attitűdjeinek és elvárásainak tükrében próbálja megérteni a reintegrációt befolyásoló tényezőket. Ebben az értelemben tehát kutatásunk nem feltétlenül az „objektív tények”, hanem inkább azok szubjektív megélésének feltérképezésére vállalkozik. Ennek érdekében eredetileg két hullámban százhusz mélyinterjú elkészítése volt a célunk. A résztvevőkkel interjúkat készítettünk szabadulásuk előtt három-hat hónappal és szabadulásukat követően körülbelül hat hónappal. Ezzel az utánkötéses vizsgálattal megismerhetővé váltak a résztvevők várakozásainak és a ténylegesen megvalósuló élethelyzetüknek szubjektív értelmezési keretei. Az interjúkban részletes információkat gyűjtöttünk a fogvatartottak családi hátteréről, baráti,

¹ A kutatás eredményeit részletesen egy nemrég megjelent tanulmánykötet mutatja be (Albert, 2015). A jelen tanulmány felhasználja a szerzők kötetben közölt eredményeit; a családi kapcsolatok szerepének részletesebb kifejtése a kötet következő tanulmányaiban található: Bíró (2015) és Albert – Bíró (2015).